Od przeszłości do teraźniejszości

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

1945–2015

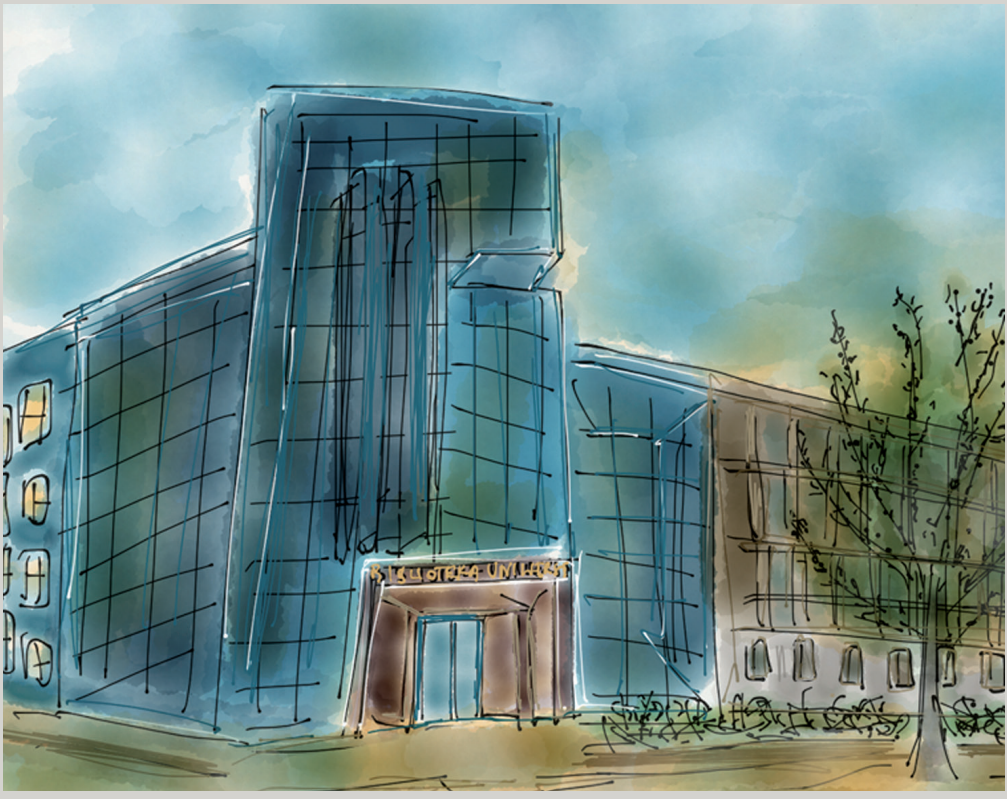

70 lat Uniwersytetu Łódzkiego

Uniwersytet ŁÓDZKI

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO

Teresa Górniak[*]

Orzeszkowiana w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego

Abstract: The Orzeszkowiana Special Collection in the Library of Łódź University

The article describes a part of the private library of Eliza Orzeszkowa, a famous Polish writer (1841–1910).

There are manuscripts and iconographic documents given as presents to the writer on the occasion of 25th and 40th anniversaries of her literary work. They include: diplomas, letters, albums, and photographies from 1860 to 1890.

In the Cymelia Reading Room (highly valuable holdings) there are 69 books. The majority of them are marked with the seal of Eliza Orzeszkowa's name. Some books also include her photographies and the autograph. A large part of the collection are her books translated into ten foreign languages. A few translations were dedicated to Eliza Orzeszkowa herself.

Eliza Orzeszkowa – jedna z najwybitniejszych polskich powieściopisarek, dwukrotnie nominowana do literackiej Nagrody Nobla, pozostawiła po sobie nie tylko bogatą spuściznę literacką, ale też liczne dowody uznania, jakim cieszyła się u sobie współczesnych i cenny materiał archiwalny w postaci rękopisów, listów, notatek.

Spadkobiercy (Maria i Maksymilian Obrębscy), na mocy testamentu, całą bibliotekę pisarki w liczbie 2294 dzieł w 4500 tomach oraz niemal wszystkie eksponaty (649 przedmiotów) z wystawy zorganizowanej w pierwszą rocznicę jej śmierci w gmachu „Lutni" w Wilnie, przekazali Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Wilnie, którego autorka *Bene nati* była współzałożycielką i pierwszym członkiem honorowym[1].

[*] Mgr Teresa Górniak, Oddział Gromadzenia i Uzupełniania Zbiorów BUŁ.

[1] J. Andrzejewski, B. Karkowski, *Łodzianie Elizie Orzeszkowej*, „Listy Bibliofilskie" 1974, s. 46–53.

Wśród przekazanych dokumentów znalazły się osobiste rzeczy E. Orzeszkowej i jej bliskiej rodziny, publikacje prac, dary otrzymane podczas obchodów jubileuszy, a także przedmioty pozostałe z jej pogrzebu (ogłoszenia o śmierci i pogrzebie, wycinki z gazet, wianki, telegramy i listy kondolencyjne, zdjęcia)[2].

Do wybuchu II wojny światowej i przez okres jej trwania materiały te znajdowały się w bibliotece i muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Po wojnie jedna ze skrzyń z pamiątkami po Elizie Orzeszkowej, za pośrednictwem przedstawiciela rządu PRL, trafiła do organizującej się Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Zbiór zawiera dyplomy, adresy dziękczynne, listy, albumy, wycinki prasowe, wstęgi, a także bogaty dorobek fotograficzny Michała Greima – wybitnego fotografa-artysty z Kamieńca Podolskiego. Łódzka Książnica Uniwersytecka posiada także kilkadziesiąt woluminów książek z prywatnej biblioteki pisarki.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie całej, przechowywanej w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego, kolekcji Elizy Orzeszkowej, zarówno dokumentów rękopiśmiennych, jak i ikonograficznych, a także księgozbioru autorki *Nad Niemnem*.

1. Dokumenty rękopiśmienne w Sekcji Rękopisów BUŁ

Do najcenniejszych pamiątek po Elizie Orzeszkowej, zachowanych w Bibliotece UŁ, należy własnoręczny list pisarki do Czesława Jankowskiego[3], pisany w Grodnie dnia 27 września 1889 r. (piątek). Ponieważ list jest krótki warto przytoczyć go w całości:

> Szanowny Panie
>
> Nie wiedząc do kogo w Redakcji Kuryera Codziennego udać się z tem wypada, Szanownego Pana trudzę uprzejmą prośbą, aby, jeżeli nowelka moja „Czy pamiętasz?", którą wczoraj wysłałam, – drukowana w Kuryerze będzie, z ostatniego jej ustępu wykreślić dwa wyrazy: „z wysokooświeconego oka". Wtenczas ustęp ten (zupełnie końcowy) brzmieć ma tak: „Na wyraz następny spadła gruba łza, rozpłynęła się po nim i uczyniła go nieczytelnym".
>
> Z wysokim szacunkiem i szczerze życzliwa Eliza Orzeszkowa.

---

[2] H. Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa, 2008, s. 331.

[3] Czesław Jankowski – polski poeta, krytyk, publicysta, historyk, krajoznawca, działacz społeczny. W 1883 r., rozpoczął działalność publicystyczną na łamach „Kuriera Warszawskiego", a następnie powstałego na jego miejscu „Kuriera Codziennego" (był jego kierownikiem literackim, a w latach 1890-1893 – sekretarzem). Współpracował również z „Tygodnikiem Ilustrowanym", „Ateneum", petersburskim „Krajem", ale jak twierdzi R. Jurkowski, do 1889 r. wciąż był bardziej poetą niż dziennikarzem.

Równie cennym dokumentem jest rękopis dramatu Elizy Orzeszkowej *Westalka*[4] w języku francuskim w tłumaczeniu Cecile Methal. Dzieło w pięknej jedwabnej oprawie o wymiarach 22 x 18 cm ze złoconymi stronicami, nosi znak własnościowy w postaci pieczęci imitującej podpis El. Orzeszkowa.

Pisarka cieszyła się ogromnym uznaniem i szacunkiem polskiego społeczeństwa, stąd lata 1891 i 1906, które wyznaczały dwudziestopięciolecie i czterdziestolecie twórczości autorki *Meira Ezefowicza* stały się okazją do publicznego uczczenia jej zasług.

Na szczególną uwagę zasługują dwa rękopiśmienne albumy ofiarowane pisarce z okazji srebrnego jubileuszu pracy literackiej przez mieszkańców Grodna i nauczycielki z Warszawy.

Adres hołdowniczy od Grodnian ma formę kodeksu o wymiarach 13 x 17 cm, oprawnego w zamsz. Zamykany jest na metalową klamrę (fibułę), jak w starych drukach. Na okładce widnieje liotografowany monogram E.O. i napis Grodno. Na każdej ze 170 kart albumu umieszczono drukowaną dedykację: „Elizie Orzeszkowej w dwudziestopięcioletnią rocznicę pracy pisarskiej z wyrazami hołdu i czci Grodno Maja 1891". Poniżej widnieją podpisy przedstawicieli różnych środowisk i stanów (w sumie ponad 250 mieszkańców Grodna)[5].

Drugi dokument zatytułowany *Elizie Orzeszkowej nauczycielki. Warszawa 1891,* to oprawiony w skórę rękopiśmienny sztambuch o wymiarach 24,5 x 19 cm. Na okładce u góry znajduje się srebrny orzeł w koronie i liść laurowy, u dołu – otwarta księga w koronie cierniowej i lata 1866–1891. Każda strona kodeksu jest bogato zdobiona odręcznymi rysunkami i malowidłami. Sztambuch zawiera cytaty z dzieł Jubilatki i podpisy ponad 90 działaczek oświatowych, m.in.: Marii Dzierżanowskiej, Marii Gerson [Dąbrowskiej], Z[uzanny] Morawskiej, Izabelli Moszczeńskiej [Rzepeckiej], Stefanii Sempołowskiej, Anieli Szyc[ówny], Marii Weryho [Radziwiłłowiczowej][6]. Dużo skromniejszy jest oprawiony w płótno rękopiśmienny album od Polek w Kazaniu[7] i od studentów Polaków z Kazania.

Jeżeli jubileusz 25. lecia pracy autorki *Chama* miał charakter lokalny i raczej konspiracyjny, to obchody 40. lecia twórczości odbiły się szerokim echem w całej Polsce. Nie ominęły również Łodzi. Mieszkańcy Łodzi ofiarowali autorce *Bene nati* dwa adresy hołdownicze, o których Jerzy Andrzejewski i Bogumił Karkowski napisali:

---

[4] E. Orzeszko, *La Vestale*, Varsovie, 1900, ss. 96. Sygn. BUŁ, Rps 5054.

[5] Adres hołdowniczy. Sygn. BUŁ, Rps 5063.

[6] Adres hołdowniczy. Sygn. BUŁ, Rps 5062.

[7] Adres hołdowniczy. Sygn. BUŁ, Rps 5055.

> Jeden z nich stanowi owoc działalności komitetu jubileuszowego. Jest to kaseta drewniana (w kształcie książki) obciągnięta srebrną blachą o wymiarach 33 x 45 cm. Kasetę przykrywa gruba kryształowa szyba, a na niej w miejscach, w których przebiegają zapinki (jak w starych drukach) umieszczono wykuty napis na srebrnych paskach: „Elizie Orzeszkowej – Łódź 1907". Kaseta ta zapinana jest na klamry (fibuły). W dolnej części szyby kryształowej znajduje się fragment głowy i skrzydeł lecącego orła, a w jego oku czerwony kamień. Kaseta przechowywana jest w specjalnym pudle ochronnym, wybitym w środku zielonym aksamitem i białym jedwabiem. [...] Sam adres formatu 29 x 42 wykonany na papierze (pergaminowym) zbliżonym do mapowego składa się z 19 kart (38 stron). [...] Adres posiada bogatą szatę ilustracyjną. Na karcie 1 – komin fabryczny w obłokach pary oraz typowy dla widoku Łodzi obraz dymiących kominów i czarnych sylwetek domów. Na karcie 2 – obrazki z Łodzi: trzy kościoły – na placu Wolności (w tych latach ewangelicki), bożnica żydowska na al. Kościuszki (już nieistniejąca), kościół św. Krzyża na ul. Sienkiewicza (rzymsko-katolicki) oraz fragment ulicy Piotrkowskiej itd. [...] Wszystkie karty są przedziurkowane i połączone sznurem, który wieńczy złota pieczęć z herbem Łodzi, umieszczona w srebrnym pudełeczku[8].

Drugi dar, przesłany od komitetu organizacyjnego gimnazjum żeńskiego w Łodzi, pragnącego nadać szkole imię Elizy Orzeszkowej,

> to księga o formacie 23 x 37 obciągnięta jedwabiem. Na wierzchniej stronie namalowano rysunek: na tle Łodzi kominów i fabryk, świecących wyblakłą czerwienią w ciemności – robotnik skuty w kajdany, a nad nim postać półnagiej dziewczyny (o twarzy młodej Orzeszkowej) z pochodnią, książką i wrzecionem oraz napis: „Elizie Orzeszkowej Łódź 1907[9].

Dzień jubileuszu 40. lecia pracy literackiej autorki *Nad Niemnem* stał się świętem literatury polskiej i manifestacją patriotyczną. Pisarka została obdarowana tak wieloma dowodami uznania, że trudno wymienić wszystkie. W zachowanym zbiorze adresów hołdowniczych odnajdujemy przesłania od: Polaków z Humania, Kijowa, Odessy, Petersburga, Mińska Litewskiego, z Prus Zachodnich, ludzi pióra i inteligencji z Warszawy, Krakowa, Berdyczowa, mieszkańców Rygi, Kazania, Mińska Lubelskiego, Grodna, Poselskiego Koła Polskiego z Wiednia, słuchaczy Akademii Górniczej w Loeben, Stowarzyszenia i Koła Szkoły Ludowej w Morawskiej Ostrawie, Polskiego Stowarzyszenia Demokratycznego w Wiedniu, „Głosu Ukrainy", kobiet na Litwie i wielu innych.

Formatem (54 x 43 cm) wyróżnia się dyplom od Zarządu Grodzieńskiego Towarzystwa Polskiego Opieki nad Dziećmi, umieszczony w ozdobnej jedwabnej kopercie zamykanej z wierzchu na klamrę z monogramem E.O. Znamienna jest treść dokumentu, zapisana na specjalnym pergaminowym papierze:

[8] J. Andrzejewski, B. Karkowski, *op. cit.*, s. 49–50.

[9] *Ibidem*, s. 50.

Jaśnie Wielmożna Eliza Orzeszkowa w Grodnie
Czcigodna Pani!

Kiedy ze wszystkich stron kraju ślą Ci rodacy hołd i wdzięczność swoją, my mieszkańcy Grodna, którzy najwięcej Tobie zawdzięczamy, boś była w naszym smutnym, pognębionym zakątku, kapłanką, pielęgnującą troskliwie zarzewie miłości Ojczyzny i języka naszego, łączymy się z całym społeczeństwem polskiem, aby dać wyraz uczuciom przepełniającym serca nasze.

Po długim przymusowem obezwładnieniu, gdy naród cały zbudził się do nowego życia i wszyscy pracują dla jaśniejszej przyszłości, my w miarę sił i środków naszych rozpoczęliśmy pracę od podstaw: od wychowania i nauczania dzieci tych maluczkich, pokrzywdzonych, którzy byli zawsze Twemu sercu najbliżsi i zawiązaliśmy Grodzieńskie Towarzystwo Polskie opieki nad dziećmi.

Pozwól o zacna Pani, że tę pierwszą skromną instytucję na gorące żądanie członków Towarzystwa nazwiemy tak drogiem dla Grodnian imieniem „Elizy Orzeszkowej".

Pod tekstem, z prawej strony, swoje podpisy złożyli członkowie Zarządu Towarzystwa, z lewej strony umieszczono datę – „Dnia 3 czerwca 1907 roku". Rangę dokumentu podnosi lakowana pieczęć Towarzystwa. Karta z tekstem ozdobiona odręcznym malunkiem przedstawiającym polne kwiaty: stokrotki, chabry i maki oraz otwarty elementarz z pierwszymi literami alfabetu[10].

2. Zbiory ikonograficzne w Sekcji Ikonografii BUŁ

Do najcenniejszych dokumentów ikonograficznych BUŁ należy kolekcja zdjęć z lat 1860–1890 ofiarowana pisarce z okazji srebrnego jubileuszu pracy twórczej. Zbiór liczący 163 fotografie, naklejonych na 115 kartonów, opatrzony został objaśnieniami lub komentarzami Michała Greima – autora zdjęć. Każde ze zdjęć posiada wyciskaną, suchą owalną pieczęć z podwójnym otokiem, o treści: „Photographie/ M. Greim/a Kamenetz Pod.". Kolekcję podzielono tematycznie na 7 części:

I. Widoki Kamieńca Podolskiego, Chocimia, Żwańca i innych miasteczek podolskich oraz besarabskich, fotografie zabytków historycznych i miejskich scen rodzajowych;

II. Widoki wsi podolskich i besarabskich;

III. Sceny rodzajowe i typy ludowe wiejskie z Podola;

IV. Sceny rodzajowe i typy ludowe wiejskie z Besarabii;

V. Żebracy miejscy i wiejscy z Podola i Besarabii;

VI. Sceny rodzajowe i typy szlachty polskiej z Podola;

VII. Sceny rodzajowe i typy ludności żydowskiej z Podola.

[10] Adres hołdowniczy. Sygn. BUŁ, Rps 5058.

Ponadto w zbiorze znajdują się zdjęcia M. Greima i jego rodziny oraz kilka reprodukcji fotograficznych starych obrazów i sztychów. Należy podkreślić, że większość fotografii Greima posiada, obok wartości dokumentu historycznego i etnograficznego, wysokie walory artystyczne[11].

Do zbioru fotografii Michał Greim dołączył wierszowany list następującej treści (przechowywany w Sekcji Rękopisów BUŁ):

Photographie M. Greim
Kamieniec Podolski
(20 grudnia 1891) 1 stycznia 1892

Wielmożna Pani
Eliza Orzeszkowa
w Grodnie

Czcinajgodniejsza Pani i Srebrna Jubilatko!
Za piękne (w „Kraju") „Zwierzenia" składam Noworoczne Serdeczne Życzenia Zdrowia!... aż do jubileuszu Złotego, a potem Brylantowego. A za świetne dla ludzkości czyny skromny dar: Podolskie w obrazkach „Niziny" – racz przyjąć od wielbiciela nieznanego i sługi najoddańszego – Michała G[reima].
P.S. Przy nizinach i wąwozach są – bo być muszą – pagórki i gór nieco M.G.

Eliza Orzeszkowa cieszyła się tak wielkim uznaniem i szacunkiem polskiego społeczeństwa, że jej pogrzeb w dniu 23 maja 1910 r. przerodził się w wielką społeczną manifestację. Mimo silnych restrykcji ze strony grodzieńskiego generał-gubernatora w uroczystościach pogrzebowych uczestniczyło około 15 tys. osób. Jak wspominał H. Nusbaum: „udział w nim [pogrzebie] brali i narodowcy nasi i socjaliści, i postępowcy i klerykali, i Żydzi, zarówno wolnomyślni, jak zachowawczy, wszyscy [...]"[12].

Z całego kraju przybyło 130 delegacji. W kondukcie szli m.in. przedstawiciele urzędu miasta Grodna, Wilna, Warszawy, zarządów miejskich Kowna, Mińska, Kijowa, Petersburga, Moskwy, Białegostoku, reprezentanci licznych organizacji i zrzeszeń kulturalnych oraz zawodowych warszawskich, wileńskich, łódzkich, a także z Moskwy i Kijowa.

Z pięknym gestem wystąpili grodzieńscy Izraelici. Gmina żydowska, dla ułatwienia powszechnego udziału w pogrzebie, zaleciła swym wyznawcom zawiesić wszelką działalność handlową na czas uroczystości. Na drodze pochodu wszystkie sklepy były zamknięte, a oświetlone latarnie osłonięte kirem[13].

---

[11] J. Bartyś, *Materiały fotograficzne Elizy Orzeszkowej dotyczące etnografii Podola i Besarabii, w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne" 1965, t. VII, s. 147–181.

[12] H. Nusbaum, *Z dnia pogrzebu śp. E. Orzeszkowe*, [w:] *Elizie Orzeszkowej w hołdzie*, Grodno 1929, s. 56.

[13] H. Bursztyńska, *„Zamknęła się księga pracy". O Elizie Orzeszkowej dopełnienie*, [w:] *Tvorčasc' Elizy Ažeški i belaruskaâ kul'tura. Zbornik navukovyh prac*, red. S.P. Musienko, Grodno 2002, s. 79, [dostęp: 8.10.2013], http://belkabinet.by/_ld/0/55_62791.pdf.

W Sekcji Rękopisów BUŁ znajduje się 113 żałobnych szarf z dedykacjami wyrażającymi najwyższe uznanie i szacunek dla wielkiego człowieka i twórcy, m.in.:

„W hołdzie pamięci Elizie Orzeszkowej – Towarzystwo w Sosnowcu",
„Niestrudzonej bojowniczce za równe prawa – Związek Pracowników Bankowych Królestwa Polskiego",
„Przyjaciółce młodzieży – młodzież ucząca się m. Białegostoku",
„Od serc kochających",
„Co nad wszystko miłowała prawdę i naokół rozsiewała miłość – Rodacy z Kowna",
„Tej, co o nasze prawa walczyła – młode Polki z Białegostoku. D. 5 maja 1910"

Z uroczystości pogrzebowych zachowała się też kolekcja szarf z wyrazami hołdu od przedstawicieli licznych stowarzyszeń żydowskich np. Żydowskiego Towarzystwa Naukowo-Literackiego z Wilna, Stowarzyszenia Nauczycielek i Nauczycieli Żydów m. Warszawy, Żydowskiego Towarzystwa Historyczno-Etnograficznego oraz Wileńskiej Żydowskiej Szkoły Rzemieślniczej. Z głębokim żalem autorkę *Marty* żegnały również Palestra Grodzieńska, Dyrekcja Teatru oraz organizacje kobiece m.in. Suwalskie Koło Równouprawnienia Kobiet, Grono Kobiet z Wilna i wiele, wiele innych.

3. Księgozbiór Elizy Orzeszkowej w Czytelni Cymeliów BUŁ

W księgozbiorze pisarki znalazło się kilka pierwszych osobnych wydań jej powieści. Są to: *Meir Ezofowicz* (Warszawa, nakład i druk S. Lewentala, 1879), *Dwa bieguny* (Petersburg, Księgarnia Br. Rymowicz, 1892), *Argonauci*, t. 1 i 2 (Warszawa 1900), *...I pieśń niech zapłacze* (Warszawa 1905), a także *Ascetka* (Warszawa 1910) – ogłoszona drukiem już po śmierci pisarki. Z mniejszych form literackich wymienić należy zbiór nowel pt. *Chwile* i opowiadanie *Z chłopskiej drogi* (z ilustracjami E. Lindemana) oraz dramat *Pokociło się* i *Dam nogę, scena z życia dwóch braci* (Wilno 1881).

Na uwagę zasługuje luksusowo wydany *Upominek. Książka zbiorowa na cześć Elizy Orzeszkowej (1866–1891)*, Kraków–Petersburg 1893, ofiarowany pisarce przez warszawski komitet „literacki" z okazji jubileuszu 25. lecia pracy twórczej (ryc. 1).

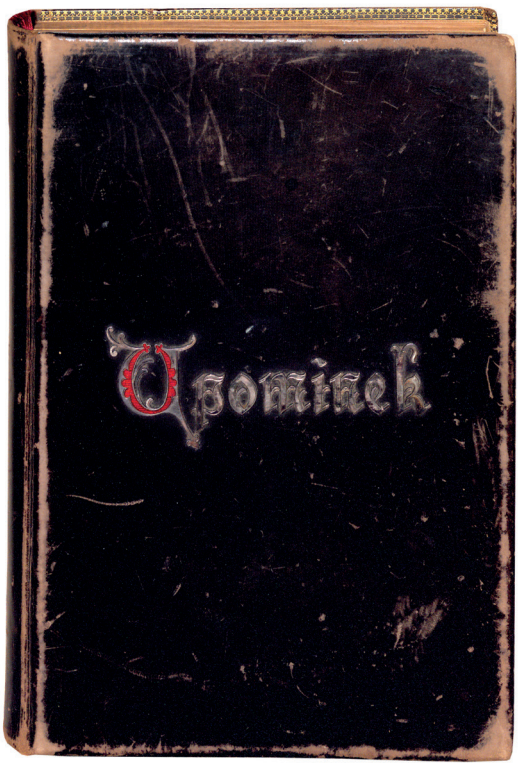

Ryc. 1. *Upominek. Książka zbiorowa na cześć Elizy Orzeszkowej (1866–1891)*, Kraków, 1893
Sygn. BUŁ 293581. Foto: B. Gamrowska

Księga, oprawiona w czarną skórę z tytułem wybitym ozdobnymi metalowymi literami na okładce i złoconymi stronicami, zawiera drukowaną dedykację, wyrażającą hołd dla Jubilatki:

> Czcigodna Pani
> Za potężne siły, któremi podnosiłaś społeczeństwo omdlewające w trudach i walkach życia; za bogate dary, które złożyłaś w skarbcu jego literatury; za promienie, które padły z Twego umysłu na jego ciemną drogę; za uczucia, które pokrzepiającą mocą spłynęły do jego piersi z Twego szlachetnego serca; za balsamy, które położyłaś na jego ranach; za ożywcze drgnienia, które obudziłaś w jego duszy; za ukochanie dobra, prawdy i piękna; za siew obfity i plenny na niwie ojczystej; za działalność płodną, za pracę ogromną, za miłość gorącą; za to żeś była wielką, jasną i dobrą gwiazdą swej ziemi, dostojną kapłanką świątyni duchowej narodu, kochającą jego córką i wierną służebnicą; za to, żeś była twórczynią natchnioną, myślicielką głęboką, obywatelką zacną i człowiekiem pełnym: w rocznicę dwudziestopięciolecia Twych zasług, składamy Ci w hołdzie i z serdeczną wdzięcznością ten skromny Upominek. Pisarze polscy.

Publikacja zawiera utwory ponad dwustu polskich poetów i prozaików, m.in. J. Kasprowicza, M. Konopnickiej, K. Tetmajera, G. Zapolskiej i H. Sienkiewicza. Tom otwiera wiersz Adama Asnyka pt. *Sonet*.

Komitet warszawski nie zapomniał również o przygotowaniu ozdobnych wydań dwu nowych prac jubilatki, *Bene nati* i *Westalki*, z których w zbiorach Biblioteki UŁ odnajdujemy pięknie oprawiony w ciemnoszarą skórę i przyozdobiony portretem autorki dramat – *Westalka* (Warszawa, wyd. S. Lewental, 1891).

Cennym wydawnictwem książkowym związanym z czterdziestą rocznicą debiutu literackiego Elizy Orzeszkowej jest księga pamiątkowa zatytułowana *Jako lecące na wyraj żurawie*, ofiarowana Jubilatce przez Polonię Petersburską z zamieszczoną na pierwszej stronie publikacji drukowaną dedykacją:

> Gdy nad Newę nadeszła wieść, że Polska cała zamierza uczcić czterdziestolecie w szeregu projektów, za których pomocą należało oddać widomy hołd Jubilatce. Poczęto myśl wydania pisma zbiorowego złożonego z prac polaków zamieszkałych w Petersburgu, a dochód ze sprzedaży wydawnictwa przeznaczono na zasiłek dla tutejszego „Koła pomocy uczącej się młodzieży", a więc z imieniem Orzeszkowej związano sprawę, zawsze miłą jej sercu.
>
> Komitet redakcyjny zamierzonego pisma pozostawił autorom zupełną dowolność treści i formy, a obowiązek swój zrozumiał jedynie jako pracę mechaniczną, jako dbałość o zewnętrzny wygląd wydawnictwa.
>
> Idzie więc w świat pierwsza próba zjednoczonej literackiej pracy polaków, fizycznie oderwanych od kraju – idzie pod godłem hołdu dla Orzeszkowej, pod godłem wspomożenia naszej młodzieży – nadziei lepszej przyszłości. W listopadzie 1906 r. Petersburg.

Luksusowym wydawnictwem jubileuszowym, oprawionym w skórę, jest także praca Gustawa Manteuffela pt. *Pierwotni krajowcy prowincyj nadbałtyckich, pomiędzy którymi, wbrew wywodom uczonych nadnewskich, byli także Słowianie*. Na stronie tytułowej publikacji widnieje dedykacja tłoczona drukiem następującej treści:

> Dostojnej Jubilatce Elizie Orzeszkowej jako dowód, że jej 40 letni ślub z piórem, nawet na oddalonych Kresach Inflanckich w radości serca wdzięczni obchodzą rodacy. Pracę niniejszą w hołdzie składa Autor.

Obok dedykacji zamieszczono znaczek z fotografią Elizy Orzeszkowej i latami pracy twórczej 1866 XL 1906 (ryc. 2).

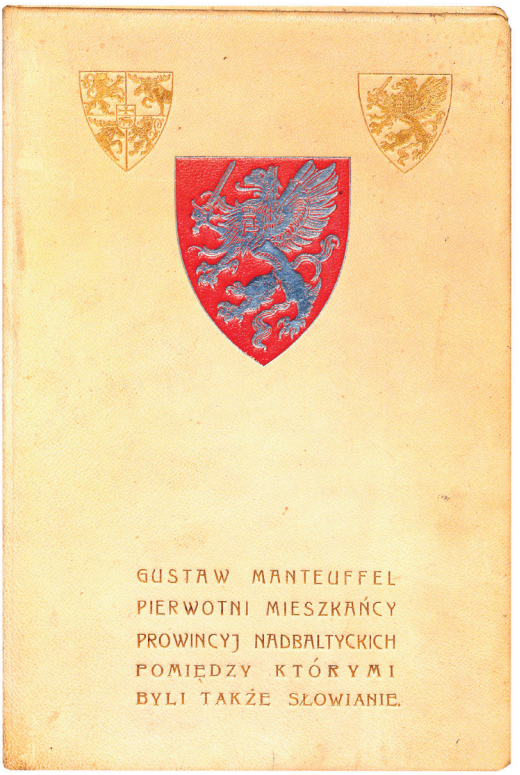

Ryc. 2. Gustaw Manteuffel, *Pierwotni krajowcy : prowincyj nadbałtyckich, pomiędzy którymi, wbrew wywodom uczonych nadnewskich, byli także Słowianie*, Warszawa, 1907
Sygn. BUŁ 244091. Foto: B. Gamrowska

4. Przekłady dzieł Elizy Orzeszkowej na języki obce

Dzieła Elizy Orzeszkowej trwale weszły do skarbnicy piśmiennictwa światowego, czego dowodem są liczne przekłady na języki obce. Czterdzieści sześć woluminów z prywatnej biblioteki pisarki, przechowywanych w Sekcji Cymeliów BUŁ, to utwory tłumaczone na języki obce: angielski, chorwacki, czeski, francuski, hebrajski, litewski, niemiecki, rosyjski, szwedzki, włoski. O swojej popularności za granicą Orzeszkowa pisała:

> Powieści moje liczne są tłumaczone w czterech krajach: w Czechach, Niemczech, Szwecji i Rosji; przybywają też stamtąd i do mnie echa przyjazne. Posiadam mnóstwo odezw zbiorowych od stowarzyszeń kobiecych niemieckich i czeskich, dyplomy na honorowego członka tamtejszych instytucji literackich,

> książki przesyłane mi stamtąd od autorów obu płci. Pisują do mnie Czesi, Szwedzi, Niemcy i Rosjanie, także obu płci. Odpisuję zwykle wszystkim po francusku, z wyjątkiem tłumaczy, do których piszę po polsku. [...] W Pradze czeskiej przed trzema laty robiono mi owacje huczne i kwieciste. Jednak największą miarę powodzenie to otrzymało w Rosji[14].

Potwierdzeniem słów pisarki jest struktura zachowanego księgozbioru, w którym dominują tłumaczenia na język rosyjski. Część z nich ma formę nadbitki z czasopisma, głównie: „Russskoj Mysli"[15], „Detskogo Čteniâ"[16] i „Mira Božego"[17]. Inne z kolei wydawane bez troski o estetykę, drukowane są na nie najlepszym papierze, w prostej broszurowej oprawie, najczęściej bez ilustracji. Na uwagę zasługuje wydanie zbiorowe utworów Elizy Orzeszkowej w tłumaczeniu na język rosyjski *Polnoe sobranie sočinenij Elizy Ožeško v vos'mi tomah*. Kiev, 1902. Dzieła współoprawne w czterech woluminach z zachowaną oryginalną oprawą płócienną w kolorze zielonym, z tłoczeniami w ciemnozielonym, złotym i czarnym kolorze. Autorką przekładu jest A.U. Bronovicka.

Z osobnych wydań dzieł Elizy Orzeszkowej w języku rosyjskim wymienić należy powieści: *Cham* (Moskva 1892 – brak informacji o tłumaczu), *Mirtala*, istoričeskaâ povest' (S. Petersburg 1893, tłum. A.I. Onufrovič), *Dwa bieguny* ([S. Petersburg] 1893, tłum. G. L.) oraz *...I pieśń niech zapłacze* (Moskva, 1905). Tłumaczem tego ostatniego tytułu jest Vukol' Mihajlovič Lavrov – niezmiernie zasłużony w upowszechnianiu literatury polskiej w społeczeństwie rosyjskim redaktor „Russkoj mysli" i najgorętszy chyba z Rosjan wielbiciel talentu E. Orzeszkowej, o czym świadczy zamieszczona na karcie tytułowej ww. powieści następująca rękopiśmienna dedykacja:

> „Glubokouvažaemomu avtoru ot bezkonečno preddannogo i blagodarnogo perevodčika" wraz z podpisem Lavrov.
>
> Tłum.: „Dla wielce szanowanego autora od bezgranicznie oddanego i wdzięcznego tłumacza".

Innym rosyjskim tłumaczem, którego rękopiśmienna dedykacja widnieje na stronie przedtytułowej dramatu *Harde dusze* (Lomża 1899. adapt. Zygmunt Sarnecki) jest Grigrij Aleksandrovič Vorob'ev:

---

[14] *Eliza Orzeszkowa o swych powieściach*, „Warszawski Dziennik Narodowy" 1935, nr 1, s. II.

[15] Opowiadania: *S' pož ara, iz vospominanij*, Nadb.: „Russkaâ Mysl" 1898, Kn. 1; *Panna Roza*. Nadb.: „Russkaâ Mysl" 1898, Kn. 1; *Magon*. Nadb.: „Russkaâ Mysl", 1905, Kn. 3.

[16] *Iz grečeskih predanij razskaz*. Nadb.: „Detskoe Ctenie", 1904 nr 1.

[17] *Raznymi putni, razskaz*, Nadb.: „Mir Božij" 1906.

Slavnomu avtoru „Bene nati" počtitel'noe prinošenie perevodčika. Lomža. 31 maâ/12 iunâ 1899.

Tłum.: Wybitnemu autorowi „Bene nati" wyrazy szacunku od tłumacza.

W kolekcji znalazła się także *Avtobiografiâ Elizy Ožeško v treh pis'mah* w tłumaczeniu Ludmily Akolevny Krukovskoj. W przypisie podano informację, że listy napisane przez Orzeszkową do Antoniego Wodzińskiego w 1896 r., a wydane w języku rosyjskim już po śmierci pisarki na pewno spotkają się z dużym zainteresowaniem rosyjskiego czytelnika „tak wysoce ceniącego talent i utwory Elizy Orzeszkowej"[tłum. autorki art.][18].

Dużą popularnością Eliza Orzeszkowa cieszyła się także w Czechach, co podkreślił Edward Jelinek, podsumowując dwadzieścia pięć lat pracy twórczej pisarki:

Potężny talent autorki „Meira Ezefowicza" zdobył sobie i u nas zasłużone prawo obywatelstwa. Liczne przekłady jej dzieł, zajęły wcześnie w piśmiennictwie czeskim stanowisko, zarówno chlubne, jak i popularne. Już w r. 1877 wychodzi na świat jej Pajęczyna w „Morawskiej Orlicy". Ukazywały się następnie Cnotliwi (1875), Meir Ezofowicz, podwakroć na język czeski przetłómaczony (1882), Złota nitka (1882), Zgubiony, Widma (1882), Nie różowa sielanka (1883), Dziurdziowie (1889), Cham (1889) itd. Przekłady te należą do piór najrozmaitszych: F.A. Hory, Jerzego Bittnera, Mrstika, J. Hudca, C. Friča i innych[19].

Z wymienionych tytułów w języku czeskim w kolekcji Elizy Orzeszkowej znalazły się: *Cnotliwi*, *Zgubiony*, *Widma*, *Nie różowa sielanka*. Tom *Ztraceny* (*Widma*), *načrtek vypravovani pravnikova; Preludy, povidka* (Praha [1882]) zawiera rękopiśmienną dedykację autora przekładu:

Wielmożnej Pani Elizie Ożeszkowej autorce „Straconego" i „Widem" tłumacz Coelestin Fricz. Czeska Praga 20/5 1882.

Twórcą ogromnie zasłużonym na polu propagowania polskiej literatury w społeczeństwie czeskim był Josef Paulik. W jego tłumaczeniu Biblioteka UŁ posiada powieści *Bene nati* (Praha, 1892) i *Nad Niemnem* [t. 1, 3]. (Praha, 1894) oraz nowelę *Romanowa* (Praha, 1891), opatrzoną rękopiśmienną dedykacją następującej treści:

Wspaniałomyślnej i wielkiej autorce poświęca tłumacz.

Również w powieści pt. *Mirtala, roman se stareho Roma* (Praha, 1893) odnajdujemy dedykację tłumacza:

[18] *Avtobiografiâ Elizy Ožeško v treh pis'mah*, [S. Petersburg s.n.] 1896. Nadb.: „Russkoe Bogatstvo", s. 1.

[19] E. Jelinek, *Orzeszkowa w Czechach*, „Kraj" 1891, nr 50, s. 19.

Hlovutne autorce Mirtaly Boża Kvapilova 1893.
Tłum.: Zacnej autorce Mirtaly Boża Kvapilova.

Nie mniej liczne są przekłady dzieł Elizy Orzeszkowej na język szwedzki. W BUŁ reprezentują je powieści: *Meir Ezefowicz* (Stockholm 1895), *Argonauci* (Stockholm, 1900), *Dwa bieguny* (Stockholm 1897), *Dziurdziowie* (*Häxan*. Stockholm, 1901), *Cham* (*Hans Hustru*, Stockholm 1899), *Czciciel potęgi* (*Gastabudet*, Stockholm 1906). Autorką tłumaczeń jest Ellen Wester (pseudonim E. Weer), która darzyła Elizę Orzeszkową ogromną sympatią i szacunkiem. Przełożyła na język szwedzki 14 utworów pisarki, m.in. *Nad Niemnem* (1897), propagując w Szwecji literaturę i kulturę polską. W jednym z listów napisała do autorki *Chama* po francusku:

A zatem Pani rozumie, że jeżeli wydawca ogłasza jedno za drugim dzieło, to dlatego, że są one dobrze przyjmowane przez czytelników, a mogę dodać, że obecnie nie ma żadnej autorki zagranicznej, niewielu autorów mężczyzn, którzy by się cieszyli tak wielką renomą, jak Pani[20].

W zbiorach BUŁ rękopiśmienne dedykacje Ellen Wester odnajdujemy na kartach tytułowych powieści *Dziurdziowie* i *Czciciel potęgi*:

A Madame Eliza Ożeszko avec l'expression de la sympathie respecteusse la traductrice. Vaxholm 4.10.1901. [*Dziurdziowie* (*Häxan*)].
Tłum.: Pani Elizie Orzeszko z wyrazami sympatii i szacunku tłumaczka.

Madame Eliza Orzeszko hommage respecteux de la traductrice. Vaxholm 19.3.1906. [*Czciciel potęgi* (*Gastabudet*)].
Tłum.: Pani Elizie Orzeszko w hołdzie od tłumaczki.

Entuzjastką Elizy Orzeszkowej i propagatorką jej twórczości na gruncie niemieckim była Malwina Blumberg. W jej tłumaczeniu w prywatnej kolekcji pisarki znalazły się powieści *Czciciel potęgi* (Bd.1. Berlin [etc.], [ca 1901]) i Pan Graba (Bd.3. Berlin 1888*)* oraz nowela Gedali (Dresden; Leipzig, [ca 1896]). Przekłady na język niemiecki w Bibliotece UŁ reprezentują także: powieść *Widma* (Berlin [ca 1885]) – w tłumaczeniu A. Erlicha oraz nowele *Jula (*tłum. A. Erlich)[21] i *Złota nitka* (tłum. M. Posner*)*[22].

Jednak największy sukces w bismarckowskich i wilhelmowskich Niemczech, przesyconych szowinistyczną propagandą, odniósł *Meir Ezofowicz* (Dresden, 1885).

[20] Ś. Kotowska Hagström, *Eliza Orzeszkowa w kręgu literackiej Nagrody Nobla. Eliza Orzeszko och Nobelpriset i literatur*, Stockholm 2008, s. 12–14, [dostęp: 8.10.2013], Full text – DiVA Portal www.diva-portal.org/smash/get/diva2:450392/FULLTEXT01.pdf.

[21] *Jule, Erzählung*, [Berlin: s.n., ca 1888], nadb.: Nord und Sud, Bd. 40, s. [340]–397.

[22] *Ein goldener Faden*, [Berlin: s.n., ca 1886], nadb.: Nord und Sud, Bd. 36.

W zbiorach BUŁ zachował się egzemplarz powieści ofiarowany pisarce w dowód uznania od Laury Brix – tłumaczki, występującej pod pseudonimem Leonharda Brixena. Świetnie przełożona książka przyczyniła się do przełamania zaprogramowanej nienawiści i wrogości do wszystkiego, co polskie. Jej lektura pobudziła do niezwykłej wypowiedzi Leopolda Sacher-Masocha – jednego z najbardziej zaciętych „polakożerców", autora brukowych, sensacyjnych powieścideł, w których rolę czarnych charakterów najczęściej spełniali Polacy:

> Dobra książka, piękna poezja znaczy więcej niż pochód zwycięski; w pewnych razach miewa ona znaczenie proroctwa. Uważaliśmy Polaków za zgubionych [...]. Ale wraz z tą książką przeniknął do nas promień obiecujący lepszą przyszłość. Naród posiadający takich wieszczów i takie kobiety, jak Eliza Orzeszkowa, nie może być skazany na zagładę[23].

Meir Ezofowicz cieszył się ogromną popularnością na arenie międzynarodowej. Był najczęściej tłumaczonym utworem Elizy Orzeszkowej. W zbiorach BUŁ z proweniencją pisarki odnajdujemy powieść w wersji językowej: polskiej, angielskiej, niemieckiej, rosyjskiej i szwedzkiej. Polski oryginał oraz edycje w językach angielskim i niemieckim zawierają ilustracje Michała Elwiro Andriolliego – jednego z najbardziej znanych ilustratorów drugiej polowy XIX w. Angielski przekład powieści wyróżnia dodatkowo zamieszczone w nim rękopiśmienne i drukowane podziękowanie autorki dla tłumacza (Izy Young):

> Uprzejmie dziękując za chęć przedstawienia powieści mojej p.t. Meir Ezofowicz, publiczności czytającej po angielsku, upoważnienie na angielski przekładów tej powieści z przyjemnością przesyłam, prosząc zarazem o przyjęcie wyrazów wysokiego szacunku. El. Orzeszkowa.

Meir Ezofowicz był pierwszym dziełem pisarki przetłumaczonym na język angielski Drugą powieścią w angielskiej wersji językowej są Argonauci. Oba tytuły zostały opublikowane w Nowym Yorku. Ten ostatni z rękopiśmienną dedykacją tłumacza Jeremiaha Curtina:

> To madame Eliza Orzeszko from Jeremiah Curtin with best wishes. Bristol Wesmont United State of America Octobre 1`5 1901.
>
> Tłum.: Pani Elizie Orzeszko od Jeremiaha Curtina z najlepszymi życzeniami.

Powieść *Argonauci* została przełożona również na język włoski[24] i ofiarowana pisarce z okazji jej jubileuszu 40. lecia pracy twórczej z następującą adnotacją tłumaczki:

---

[23] E. Jankowski, *Eliza Orzeszkowa*, Warszawa, 1964, s. 337.

[24] *Argonauti moderni. Romanzo*, Milano [etc] [ca 1905].

Á Madame Eliza Ożeszko son roman habillé á l'italien offre avec beaucoup de souhaits dans son glosieux anniversaire. Maritzka Olivotti.

Tłum.: Pani Elizie Orzeszkowej jej powieść w szacie włoskiej ofiaruje z najlepszymi życzeniami z okazji podniosłej rocznicy. Maritzka Olivotti.

Język włoski w zbiorach cymeliów reprezentuje także opowiadanie *Momento*[25].

Z utworów tłumaczonych na język francuski w kolekcji Elizy Orzeszkowej występuje opowiadanie dla dzieci pt. *Przygody Jasia* (*Les avantures du petit Jean*. Paris [1894]) z dedykacją Leona Golschmanna – jednego z współautorów[26] przekładu:

Jako słaby dowód wdzięczności dla talentu i szacunku dla autorki.

Znacząca jest dedykacja od wydawców noweli *Ogniwa* (Warszawa 1909) przetłumaczonej na język hebrajski przez Józefa Markusa Torończyk-Thornera:

Tej, która życie całe poświęciła wykuwaniu ogniw miłości i braterstwa łączących dzieci jednej ziemi niniejszy egzemplarz przekładu *Ogniw* w hołdzie składają wydawcy.

Pojedyncze tytuły występują też w języku litewskim. Są to: adaptacja opowiadania *Niziny* (*Šunadvokatis*. [Bitėnai] 1901) autorstwa Józefa Chociszewskiego oraz nowela *Pieśń przerwana* (Ryga 1910) w przekładzie Kazysa Puidy.

W tłumaczeniu na język chorwacki w kolekcji odnajdujemy wybrane nowele i powieść *Bene Nati*[27].

Ogółem, księgozbiór pochodzący z prywatnej biblioteki Elizy Orzeszkowej liczy 63 tytuły wydawnictw zwartych w 68 wol. oraz jeden niekompletny numer gazety „Kresy" [ca 1906], zawierający artykuł Zygmunta Mosiewicza pt. *Jubileusz Elizy Orzeszkowej* [40. lecie pracy twórczej]. W latach 1960–2010 cała kolekcja książek, razem z innymi rękopiśmiennymi pamiątkami po pisarce, była przechowywana w Sekcji Rękopisów Oddziału Zbiorów Specjalnych BUŁ, obecnie – w Czytelni Cymeliów.

Prawie wszystkie książki ze zbioru opatrzone są niewielką podłużną pieczątką z autografem pisarki „El. Orzeszkowa" oraz znakami własnościowymi Wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w postaci niewielkiej

[25] *Momento*, Firenze [s.n.] 1900. Nadb.: La Rivista Moderna di Cultura, 3, Fasc. 5–6, 1900.

[26] Drugim autorem przekładu jest Ernest Jaubert.

[27] *Izabrane pripoviesti*, [tłum. I. Velikanovič], Sv. 2. Zagreb 1903.

owalnej pieczęci o treści: „Książnica T-wa Przyjaciół Nauk w Wilnie". Kilka tomów zawiera ekslibris Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, a nieliczne – zdjęcie z autografem autorki *Nad Niemnem*.

Podsumowanie

Analiza dokumentów z kolekcji Elizy Orzeszkowej rzuca nowe światło na autorkę *Meira Ezofowicza* i na epokę, w której żyła. Pozwala na nowo odkryć fenomen pisarki, której twórczość z Grodna promieniowała na całą Europę. Utwory Orzeszkowej tłumaczone na prawie wszystkie języki europejskie, a wydawane również poza granicami Starego Kontynentu, bo w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, szczególnie podbijały serca narodów ościennych, w tym zaborców – Rosjan i Niemców, czyniąc wyłom w murze nienawiści do wszystkiego, co polskie. Znaczące są dedykacje rękopiśmienne i drukowane zamieszczane w luksusowych wydawnictwach jubileuszowych, jak i w skromnych tanich wydawnictwach popularnych, ofiarowanych jej w dowód przyjaźni, uznania dla talentu i zasług dla społeczeństwa. Popularność pisarki przyczyniała się do podniesienia sprawy polskiej na arenie międzynarodowej. Ogromna i nie do przecenienia była rola Elizy Orzeszkowej jako ambasadora polskości w czasach zaborów, dlatego też tak wysoko ceniona i hojnie obdarowywana była przez sobie współczesnych, o czym świadczą zgromadzone w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego dokumenty rękopiśmienne i ikonograficzne.

Artykuł jedynie sygnalizuje bogactwo i szerokie możliwości badawcze, jakie otwiera przed nami kolekcja Elizy Orzeszkowej.

Bibliografia

Andrzejewski J., Karkowski B., *Łodzianie Elizie Orzeszkowej*, „Listy Bibliofilskie" 1974.

Bartyś J., *Materiały fotograficzne Elizy Orzeszkowej dotyczące etnografii Podola i Besarabii, w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*, „Łódzkie Studia Etnograficzne" 1965, t. VII.

Bursztyńska H., *„Zamknęła się księga pracy". O Elizie Orzeszkowej dopełnienie*, [w:] *Tvorčasc' Elizy Ažeški i belaruskaâ kul'tura. Zbornik navukovyh prac*, red. S.P. Musienko, Grodno 2002, [dostęp: 8.10.2013], http://belkabinet.by/_ld/0/55_62791.pdf.

Eliza Orzeszkowa o swych powieściach. „Warszawski Dziennik Narodowy" 1935, nr 1.

Ilgiewicz H., *Societates Academicae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008.

Jelinek E., *Orzeszkowa w Czechach*, „Kraj" 1891, nr 50.

Nusbaum H., *Z dnia pogrzebu ś.p. E. Orzeszkowej*, [w:] *Elizie Orzeszkowej w hołdzie*, Grodno 1929.

Kotowska Hagström Ś., *Eliza Orzeszkowa w kręgu literackiej Nagrody Nobla. Eliza Orzeszko och Nobelpriset i litteratur*, Stockholm 2008, s. 12–14, [dostęp: 8.10.2013], Fill text – DiVA Portal www.diva-portal.org/smash/get/diva2:450392/FULLTEXT01.pdf.

70 lat
Uniwersytetu
Łódzkiego

Dynamika systematycznego wzrostu, nowoczesna przestrzeń intelektu, labirynt znaków, magia zaangażowanych w swoją pracę ludzi z pasją – to tylko kilka haseł, które przychodzą na myśl, kiedy chcemy przywołać nazwę Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego i 70 lat jej historii. Łódź przed dwoma wiekami powstawała z tradycji niejednorodnych, i podobnie powstawał – jako mozaika różnych treści intelektualnych – Uniwersytet Łódzki.

profesor Jarosław Płuciennik

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

ISBN 978-83-7969-679-6